

вас... Він справді спокусив вас, так, але йому не вдалося зламати вас” (83), — стверджує священник, і далі попереджає Альваро про те, що ці самі почуття можуть повернутися: “...цей чарівний фантом... він повернеться, якщо ви йому дозволите” (84). Зрозумівши гомосексуальний потяг Альваро, він радить йому вступити у шлюб, який буде схвалений матір’ю.

Як бачимо, твори О.Стороженка та О.Казота мають багато спільного. Скажімо, і там і там диявол символізує сексуальні бажання, які людина повинна навчитися приборкувати відповідно до законів суспільства. О.Стороженко опосередковано торкається питань військового устрою Січі та, зокрема, заборони перебування на її території жінок, що призводить до появи чорта як символу сексуального потягу у свідомості головного героя. І лише завдяки священникові Кирило дізнається, як можна примирити соціальний обов’язок та інтимне почуття.

У романі Ж.Казота сексуальний потяг героя також символізує диявол, однак поява його то в образі жінки, то в образі чоловіка натякає вже не на гетеросексуальне, а на гомосексуальне бажання. І знову ж таки на допомогу головному герою приходять священник, який навчає його, як приборкати свої почуття. Усі ці елементи спільні для оповідання О.Стороженка, і для роману Ж.Казота, в основу яких покладено міф про закоханого чорта як символ таємного сексуального бажання.

Соломія Решетуха

“МАРКО ПРОКЛЯТИЙ” – РОМАН-ЕКСПЕРИМЕНТ (МІФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Твір Олексі Стороженка “Марко Проклятий” дослідники оцінювали по-різному, зокрема Д.Чижевський в “Історії української літератури” зазначив, що для історичного образу авторів не вистачило знань, тому “це велике торсо має менше інтересу, аніж дрібні оповідання...”¹. Зовсім протилежну думку висловив у передмові до Стороженкових творів Б.Лепкий: для роману “Марко Проклятий” прикметні “оригінальність теми, сміливість літературного наміру, широкість малюнку, його пластичність, його психологічне багатство, а врешті гарна, дуже гарна мова”, стильові ж особливості роблять “тую поему одним з архитворів українського письменства”². Самобутність і неповторність цього роману визнав і Є.Нахлік: “Марко Проклятий” — оригінальний експеримент фольклорно-міфологічного, “химерного”, історичного роману”³.

Отже, цей твір, на думку більшості дослідників, щільно пов’язаний з європейською готичною прозою. У ньому зображено “незвичайні події, жахи пекла, страхітливі жорстокості, великі таємниці, що перетворюють людину на іграшку надприродних сил”⁴, присутні й додаткові мотиви: кровозмішування, переслідування, катування. Образ Марка Проклятого створений за традиціями готичного роману: він — “людина сильного, імпульсивного характеру з некерованими пристрастями”⁵. Але твір О.Стороженка має і свої особливості, бо написаний у річищі національної традиції. Мабуть, тому створена готикою цілісна картина світу ввібрала в себе нотки сміхової культури. Таким чином “Марко Проклятий” не класичний чорний роман, основна мета якого — викликати страх. На відміну від творів Метьюріна, Льюїса, у романі О.Стороженка змальовано

¹ Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. — Тернопіль, 1994. — С. 444.

² Лепкий Б. Олекса Стороженко // Стороженко О. Твори. — Берлін, 1922. — С.9.

³ Нахлік Є. Українська романтична проза 20-60 років XIX століття. — К., 1988. — С. 142.

⁴ Літературознавчий словник-довідник. — К., 1997. — С.607.

⁵ Лімборський Г. Західноєвропейський готичний роман і українська література // Всесвіт. — 1998. — №5-6. — С.157.

лише кілька епізодів, від яких стає моторошно. Але порівнюючи його, наприклад, із романом “Замок Оранто” Г.Уолпола, переконаємося, що у творі “Марко Проклятий” закладено глибокий дидактичний зміст. Адже в романі “Замок Оранто” персонажі — маріонетки, які бояться, коли цього прагне автор, вони нічого не вчать і не навіюють страху. На противагу їм персонажі “Марка Проклятого” викликають страх, повагу, огиду, нерозуміння. Вони думають, приймають рішення та діють самостійно, хоча іноді їх переслідує фатум — неможливість змінити того, що визначене вищою силою. Також нема тут і основного символу — собору, в якому “побачили не тільки “дух” лицарських часів, а й важливу систему цінностей, серед яких — підсвідомі пристрасті, некероване бажання та інстинкти”⁶. “Філософія зла” ж, що розглядається як метафізичне начало, присутня, адже без неї не могла існувати рівновага, гармонія всесвіту. Отже, людина, лише маріонетка у вічній боротьбі добра і зла. Водночас тема “жахів” у цьому творі переосмислюється в бурлескно-травестійній тональності (Марко у пеклі). І хоча картини страху, на перший погляд, мають зворотний, комічний ефект, більшість усе-таки найчастіше несе в собі виховне дидактичне призначення. І, напевне, тому готичний роман в українській літературі розвинувся у формі “химерного” роману — з “химерами”, “чортівнею”, “козацькими пригодами”⁷.

Дуже важливе місце в романі “Марко Проклятий” посідає міф, який виступає “абсолютною реальністю, у якій нема місця сумнівам”⁸. Тому цей твір — одне із джерел розвитку “химерної” прози, яка набула свого найяскравішого вияву у ХХ ст. Адже, як стверджують дослідники, латиноамериканська проза була радше імпульсом для розвитку лірико-химерного роману, а на активізацію цього стилю в українському письменстві вплинули національні передумови: відбулося своєрідне відродження традицій М.Гоголя, О.Стороженка, С.Руданського. Для українського “химерного” роману прикметна “орієнтація на фольклорну основу, що оживає в давньому українському бурлескові, у деяких оповіданнях О.Стороженка, небилицях С.Руданського, у нестримній фантазії народних казок...”⁹. Крім того, головний персонаж роману відтворений “згідно з традиціями готичного роману”¹⁰, адже Марко — людина, яка має сильний характер, не вміє керувати бажаннями. Цей образ можна порівняти з іншими, досить подібними між собою, персонажами світової літератури, зокрема із головними героями романів “Мельмот-блукач” Ч.Р.Метьюріна та “Монах” М.Г.Льюїса. Архетипом Мельмота й Марка Проклятого став Агасфер, який ударив Ісуса Христа, коли той ішов на Голгофу, внаслідок чого був покараний безсмертям і вічними мандрами. Агасфер — образ Вічного Жиди, який “виступає ворогом і водночас свідком Христа, грішником, покараним таємничим прокляттям”¹¹. У романі “Монах” Льюїса образ Агасфера епізодичний. Але його поява в усіх романах вважається поганим знаком. Аналогічно й герой Стороженкового роману Кобза вирішив, що знайомство з Марком Проклятим приносить нещастя: “У саму ту часинку, — думав собі Кобза, — як я побачився з Марком, її заручили, а як слухав його оповідання, її повинчали!.. Мабуть, і того карає лиха доля, хто ним і стрінеться!”¹². Але насправді “безрадісне безсмертя” дане лише Маркові за його вчинки — жорстокі вбивства. Він, немов той Агасфер, єдиний серед євреїв покараний за провину перед Богом, символізує український народ, що втратив надії на визволення, але знов-таки починає свій шлях.

Саме через це прокляття образ Агасфера співвіднесений з Ісусом Христом. Вони мусять обов’язково зустрітися ще раз. І лише після навернення Агасфер зможе перетворитися на добрий знак для всього світу. Так само й Марко Проклятий бере участь у національно-визвольній боротьбі, щоб спокутувати свої гріхи. Адже лише тоді, коли

⁶ Там само. — С.160.

⁷ Літературознавчий словник-довідник. — С.607.

⁸ Зварич І. Міф у генезі художнього мислення. — Чернівці, 2002. — С.13.

⁹ Горнятко-Шумилова А. Український химерний роман у контексті латиноамериканського магічного реалізму // Вісник Львівського університету. Сер. філологічна. — Вип. 33. — Ч.2. — А., 2004. — С.230.

¹⁰ Лімборський І. Цит. ст. — С.157.

¹¹ Марцінєнко В. Трансформація образу Агасфера у сучасній художній літературі // Вісник Львівського університету. Сер. філологічна. — Вип. 33. — Ч.2. — А., 2004. — С.32.

¹² Стороженко О. Марко Проклятий. Оповідання. — К., 1989. — С.336. Далі подаємо сторінку в тексті.

в його “кам’яне” серце потрапить, хоч на макове зернятко, жаль до ближнього, відбудеться зустріч із Богом. Любов, а не “жорстока справедливість” повинна здобути перемогу у складній боротьбі за волю.

Основний зміст романів “Мельмот-блукач” Метьюріна, “Монах” Льюїса та “Марко Проклятий” О.Стороженка етичний. Людина повинна протистояти спокусам світу, які пропонують сили зла, незалежно від того, хто вона за соціальним статусом. Та якщо Марко порушив моральні принципи через прагнення досягти особистого щастя, то Мельмот й Амброзіо стали жертвами диявольських сил. Мельмот прагнув збагнути таємниці світотворення, отже, спробувати заборонений плід. А в ігумена монастиря Амброзіо, що вважав себе найкращим оратором і слугою Божим, якого спокуси світу не можуть торкнутися, шлях падіння почався з власної гордині. У Мельмота ж та Марка Проклятого дорога гріха пов’язана зі знищенням однієї з найдорожчих цінностей: поваги до батьків. Непокора, засліплення пристрастями штовхало до порушення сімейної гармонії. І як наслідок — батькове прокляття з могили. Як Марко, так і Мельмот усвідомили помилку, яка стала підґрунтям їхнього безсмертного життя, виповненого стражданням, бажанням отримати спокій. Та Мельмот-блукач набагато страшніший за Марка Проклятого. Його поява завжди пророкувала смерть когось із персонажів, хоча жертвами його ставали лише ті, кого заповонили власні пристрасті та слабкості. На жертвагу йому Марко Проклятий не наділений такою магичною здатністю вирішувати питання життя і смерті. Але він теж “караючий меч” для поляків і безсердечних українців. Правда, кожен із них сіяв тільки страх, але не зло. Їхню долю могли розділити лише ті, хто би дав згоду нести такий тягар. Та якщо для Марка Проклятого потрібні людське розуміння й молитва, щоб полегшити свій життєвий хрест, то для Мельмота — прагнення людей отримати заборонені знання. Гординя стала найбільшим гріхом, і злі сили прагнуть через Мельмота заволодіти багатьма іншими людськими душами, спраглими знань.

Проте прийняти на себе сміливість спокути за життя не ризикнув жоден, сподіваючись, що після смерті його мине чаша розплати за скоєне. Шлях до падіння Амброзіо також почався через гординю. Духовне виховання з дитинства пішло на користь хлопчикові, залишеному біля дверей монастиря. Він ніколи не покидав стін обителі, тому вважав, що спокуси не зможуть торкнутися його безсмертної душі. Тому джерелом його чеснот виявився марнославство, йому лестило визнання людей — тоді він відчував себе напівбогом. Саме почуття вищості стало першою сходинкою вниз, до падіння.

І Амброзіо, і Марка Проклятого любов до жінки перетворила на звірів, які прагнуть за будь-яких умов заволодіти тілом “коханої”, у їхніх серцях не горів вогонь світлого почуття, лише бажання задовольнити власну хіть. Гріх Марка жажливіший, бо він певною мірою свідомо бере за дружину рідну сестру. Амброзіо не знає, що завдає лиха найближчим людям, лише згодом диявол йому розповів правду: “Ти пролив кров двох невинних створінь. Антонія й Ельвіра загинули від твоєї руки. Ця Антонія, збезчещена тобою, була твоя сестра! Ця Ельвіра, вбита тобою, дала тобі життя”¹³.

Але знання чи незнання не можуть стати виправданням для жодного з них, бо вони порушили Божі закони. Та попри все скоєне Амброзіо вірив у безмежність Божого милосердя (про яке Марко й не замислювався), тому відбувся чіткий поділ на чорне й біле, сатанинське й божественне, у романі розглядаються гріх задля добра, за який Бог обов’язково простить. У романі “Марко Проклятий” наголошено, що будь-який гріх карається, лише покута за нього більша чи менша. І тільки пройшовши довгий шлях очищення, людина може отримати прощення милосердного Бога.

У готичних романах, як і в більшості романтичних творів, існує двосвіття. У романі О.Стороженка також відбувається поділ на профанний і сакральний світи. Своєрідною канвою цього твору стають історичні події часів Богдана Хмельницького, які письменникові не вдалося відтворити докладно і правдиво. На відміну від своєї малої прози, він не ідеалізував козацтво й минуле України, змальовуючи криваві картини безчинств, які проявилися під час боротьби українців і поляків.

Сюжет роману О.Стороженка можна умовно поділити на дві частини — життя Марка

¹³ Льюїс М. Монах. — М., 1993. — С. 339.

Проклятого та життя Павла Кобзи. Долі цих персонажів то перетинаються, то розходяться. Недаремно зав'язка роману — зустріч і знайомство Павла з Марком. На перший погляд, сюжетна лінія — розповідь про реальне життя в період козаччини. Але насправді відбуваються незвичайні події, і своєрідними підказками стають дві деталі: місце зустрічі — могила, що у ворах поетів-романтиків була атрибутом лімінальної зони, своєрідними дверима між профанним та сакральним світами; і портрет Марка Проклятого, зокрема очі, які “страшно горіли..., неначе іскри з них поспалились” (309), що вказують на незвичайні здібності персонажа. Отже, і в романі “Марко Проклятий” присутній готичний мотив погляду, що навіює жах: “подібний палаючий і всепрозираючий погляд мали Спезоне в “Італійці” Радкліфа, Амброзіо в “Монасі” Льюїса...”¹⁴. Наприклад, дивлячись на Амброзіо, люди боялися його, і “мало хто міг витримати його погляд — вогненний і проймаючий”¹⁵. Також і Кобза відчув силу Маркового погляду при зустрічі, його шпигонуло в серце, він вклонився Маркові, немов кошовому. Ланцюг фантастичних подій триває, і наступним доказом, що січовик на могилі — незвичайна людина, стала його торба, адже Кобза не зміг її підняти, хоча розгинав руками підкови, піднімав коня. “Який там біс сидить?..” (310) — по-іншому не міг пояснити собі Павло важкість цієї “гемонської” торби. Але й не повірив відповіді, що в ній Маркова нечиста совість, доки не побачив відрубані голови бабусі та дівчини. Кобза не відкинувся від Марка, бо був людиною доброю і вважав, що “на усьому світі нема нещасливішої тварі...” (311). Він пожалів людину, яку не приймали ні земля, ні пекло, проклялий найрідніші люди. Отже, ці персонажі з протилежними рисами характеру утворюють двійникову систему, яка завжди становить сенс будь-якого міфу. Це не “брати-близнюки”, з яких один робить добро, а другий лише шкоду. Письменник розкриває протистояння добра — зла впродовж усього твору, але змінює розташування персонажів на полюсах цієї системи.

Міфологічний сюжет розкривається на основі двох кодів: морально-етичного (християнський світогляд) та соціально-історичного (побут, суспільні проблеми). Так, як і в повісті М.Гоголя “Страшна помста”, виникає опозиція свій — чужий¹⁶. Марко Проклятий, як і гоголівський чаклун, відмежований від суспільства. Він не їсть, не п’є, не спить, щосуботи вмирає й народжується знов. Саме “тимчасова смерть” міфологічного героя властива космогонічним міфам світового фольклору”¹⁷. Перед своєрідним перетворенням живий мрець Марко Проклятий проливає світло на сенс свого життя, що теж становить прийом готичної літератури¹⁸. Отже, сакральний центр, “куди сходяться померлі для розправи з грішним нащадком”¹⁹, — це могила, на якій заночували Марко й Павло. Відправний сакральний часовий момент — субота, єдиний день тижня, коли час зупиняється й відходить у вічність. Створюються всі умови для метаморфози, і цього разу свідком такого перетворення виступає Павло Кобза. Він бачить мерців, чує їхні благання і прокльони, це був виплеск руйнівних сил, Марко вмер, а Павло зомлів. І лише коли настав ранок, зникла темрява — час приходу темних сил у профанний світ, відбулася зворотна метаморфоза мрець — живий. Адже ця трансферна зміна — лиш елемент покарання. Для Вічного Жида з роману “Монах” Льюїса карою стали зовнішній вигляд (“Я приречений викликати в усіх, хто на мене дивиться, страх й огиду”²⁰), гнітючий вплив на оточуючих, неможливість перебувати на одному місці понад два тижні та здатність допомагати людям лише в суботній вечір. Саме ця діяльність персонажа може змінити його життя, але надії на визволення від прокляття нема. Натомість Марко Проклятий, хоча ще й не спокутував усі гріхи, може полегшити свій тягар. Він повинен дотримуватися християнської істини: роби добро, не чекаючи нічого

¹⁴ Алексєєв М. Ч.Р. Метьюрін и его “Мельмот-скиталец” // *Метьюрін Ч.Р. Мельмот-скиталец.* — М., 1983. — С. 577.

¹⁵ Льюїс. М.Г. Монах. — С.29.

¹⁶ Поліщук Н. “Страшна помста” М. Гоголя: спроба відчитання однієї міфологеми // *Молода нація.* — 1999. — № 13. — С.144.

¹⁷ Там само. — С.146.

¹⁸ Див.: *Лімборський І.* Цит. ст. — С.160.

¹⁹ Поліщук Н. “Страшна помста” М. Гоголя: спроба відчитання однієї міфологеми. — С.146.

²⁰ Льюїс. М.Г. Монах. — С.142.

у відповідь. Недаремно Марко пояснив Кобзі, що доки нема щирої молитви в його серці, доти не бачити йому спокою. Отже, розкривається один зі складових елементів міфологічного коду — етичний. Як і в інших готичних романах, зокрема в “Мельмоті-блукачі”, цей код полягає “у визнанні за людиною, ким би вона не була, дивовижної моральної стійкості й волі, що протистоять спокусам надлюдської сили зла”²¹. Такі риси проявляються в Кобзі, коли він вирішує відмовитися від помсти, й у Марка під час реальної боротьби з нечистою силою в пеклі. Саме цим очевидно викликана поява приказки: “Товчеться, як Марко в пеклі”.

Міфологічний час циклічний, тому в міфі немає спрямування в майбутнє, а навпаки, є орієнтація на минуле. Отож сюжетна лінія переривається, Кобза дізнається, які ж були передумови вбивства матері та сестри Марка. Адже “життєвий” цикл Марка Проклятого дуже складний. Передусім його батьки порушили кодекс козацької честі (мати, переодягнена парубком, перебувала у війську), він був зачатий на війні, де ріками лилася кров. Його поява на світ також була небажаною, як реальна загроза життю його батька. Унаслідок того, що Марка годували кров’ю, у ньому переважало звіряче начало над людським. Єдиним світлом у його житті стала любов до Оришки: “Закохавшись, я став смирний і покірний, як те ягнятко; що б було вона мені не звеліла, я все робив: заборонила їсти сире м’ясо — я перестав; казала ходити до церкви — я ходив і од щирого серця молився” (322-323). Але зла доля невсипуща, у дію вступив фатум, в очорю якого лежало світове зло, що повинне знищити безліч душ, бо людська сутність слабка й переважно програє в такому двобої.

У романі “Монах” Льюїса диявол дуже довго чекав відповідного моменту, щоб заволодіти душею Амброзіо, і йому це вдалося, бо монах боявся розголосу свого духовного падіння більше, ніж скоєння самого гріха.

На відміну від матеріалізованого зла в романі Льюїса, у романі О.Стороженка відбулася кризова ситуація: Маркова суджена вийшла заміж за іншого. Так виникають умови для появи критичної ситуації: ревність Марка, нарікання на несправедливу долю, відчуття неможливості повернути кохану. Душу Марка переповнював біль, який він зміг втамувати лише тоді, коли вбив обох — Оришку та її чоловіка. Згодом Марко закохався в сестру, відбулося кровозмішування, яке “символізує мотив відродження героя з матері”²². Отже, “життєвий” цикл Марка — складова загальноєвропейської міфологічної схеми народження героя. Вважається, що архетипом його образу був Вічний Жид. Але коли “Асвергова провина сягає світового розміру, бо це повстання проти Бога, то Маркова, натовість, не переростає рамок особистої кривди...”²³. Тому Н.Поліщук зазначає, що сенс Маркового гріха позбавлений філософської глибини. Але, на нашу думку, у цьому образі закладена християнська дидактика. Така “чортова доля”, як називає своє життя Марко, — не тільки покарання, а й випробування, що його людина повинна пройти гідно. Марко Проклятий мав бути вірним побратимом, “вчителем”. Історія його кохання, яку почув Кобза, дала можливість йому не припуститись помилок, зроблених свого часу Марком. Зі смиренням прийняв Кобза удар долі, що насправді був знов-таки випробуванням, яке він гідно витримав.

Подібний мотив кровозмішування присутній і в романі Льюїса, де він усього лиш елемент складного “життєвого” циклу Амброзіо. Його провина має філософське забарвлення, адже діалоги між ним і Матильдою нагадують суперечку між Богом і Дияволом. Але Амброзіо не зміг зберегти духовну чистоту, тому його падіння набагато страшніше, ніж Маркове, хоча в обох випадках винними в перемозі зла над ними стали вони самі. Крім того, ці персонажі визнали помилки. Але якщо Марко отримав шанс змінитися, то Амброзіо — ні, його душу згубив власний страх перед покаранням.

У романі “Марко Проклятий” О.Стороженка не тільки ірреальний світ вривається у профанний. Відбуваються незвичайні події, зокрема трансферна метаморфоза, коли

²¹ Алексеев М. Ч.Р. Метьюрин и его “Мельмот-скиталец”. — С. 576.

²² Поліщук Н. Міфологема вічного мандрівника в українській літературі XIX — XX століття (Марко Проклятий і Петро Утеклий-4) // *Українська філологія: школи, постаті, проблеми*: Зб. наук. праць міжнар. конф., присвяченої 150-річчю від дня заснування кафедри української словесності у Львівському ун-ті. (Львів, 23-25 жовтня 1998р.). — Світ. — Ч.1. — 1999. — С.685.

²³ Там само. — С.682.

Марко Проклятий потрапив до пекла за допомогою інвентора зілля, адже настала критична ситуація, основною умовою якої було безвихідне становище героя. Він більше не міг Каїном блукати світом.

Марко Проклятий — сама жорстокість, некерованість — мав би бути прийнятий у царстві темряви. Але цього не стається, бо головний герой зробив добру справу, заступився за рідний край: почувши змову чортів, він почав там усе троштити. Письменник подав власне трактування не лише любові до рідного краю, а й передумови та причини ненависті між двома слов'янськими народами. У сакральному світі один із чортів з'явився в земному образі ченця-єзуїта. Відсутність зворотної метаморфози чернець — чорт можна пояснити тим, що письменник намагався вказати: не було суб'єктивної волі у ворожнечі між українцями і поляками, останні були лише інструментом у руках нечистої сили.

Водночас у цьому непізнаному світі розкривається ще один елемент християнської дидактики: дорога спокути — це не пряме знищення зла, а творення добра. І тільки тому мати й сестра прохають Марка покинути пекло й молитися за них і за себе на землі, творити там добрі справи.

Отже, образ Марка Проклятого споріднений із персонажами готичних романів як за походженням, так і за формуванням характерів, в яких переважають надмірні пристрасті, а згодом ці герої здатні й на незвичайні вчинки.

М.Львів

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал "Слово і Час" висвітлює питання історії, теорії та сучасної практики літературного руху, загальнокультурного життя. Виходячи з принципів об'єктивності та плюралізму, редакція не вважає за обов'язкове поділяти всі погляди і положення авторів, завдяки чому зберігає і природний ґрунт для конструктивної полеміки.

Неодмінними вимогами до матеріалів, що подаються на розгляд редколегії, є достеменність наведених фактів, посилань на всі використані джерела, точність у цитуванні.

Статті та інші матеріали (крім листів) подаються до редакції українською мовою, обсягом не більше друкованого аркуша; посилання розміщуються внизу сторінки.

Статті подавати в комп'ютерному наборі — як текстовий файл без переносів у словах у текстовому редакторі Microsoft Word (від 6-ї версії) у розширенні RTF на стандартній дискеті; можна надсилати електронною поштою (E-mail: jour_sich@iatp.org.ua; www.word-and-time.iatp.org.ua).

До дискет (бажано продублювати текстовий матеріал на 2-х дискетах) обов'язково мусить бути подана виразна роздруковка статті у 2-х примірниках, виконана шрифтом не менше 14 кегля через 2 інтервали 28 рядків на сторінці.

До статті додається анотація (до 5-ти рядків) — для розміщення на веб-сторінці.